

Фольклористика

Фольклористика – наука, що вивчає фольклор: його сутність, тематику, специфіку, закономірності, особливості та взаємозв'язок з іншими видами мистецтва.

Протягом тривалого часу фольклор не вивчався і не збирався. Чи не першим вченим чоловіком в Україні був філософ і письменник **Г. Сковорода**, який використовував елементи фольклору в своїй творчості і заговорив про важливу виховну роль усної народної творчості в житті суспільства.

Особливий інтерес до фольклору виник на початку XIX століття, коли з Європи в Україну прийшли віяння романтизму. Поважні добродії, професори брати Грімм, наприклад, прославилися в той час у Німеччині тим, що стали збирати й друкувати народні казки. В Україні творчістю народу цікавилися такі науковці:

М. Цертелєв («Опыт собрания старинных малороссийских песней» (1819р.); М. Гоголь («О малороссийских песнях» (1834р.); М. Костомаров («Об историческом значении русской народной поэзии» (магістерська дисертація), «Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народной поэзией», «Славянская мифология»); О. Бодяньський («О народной поэзии славянских племён») та інші.

У більшості своїх наукових праць **О. Бодяньський** наголошував, що використання фольклору письменниками є ефективним засобом удосконалення літературної мови. Наприклад, рецензуючи у 1834 році збірку «Малороссийские пословицы и поговорки, собранные В.Н. Смирницким» (Харків), Бодяньський наголосив на важливості збирання й систематизації фольклорного матеріалу для подальшого глибокого вивчення і використання в художній практиці.

Вагомий внесок у збирання і дослідження фольклору зробив ректор нововідкритого Київського університету **М. Максимович**, який видав відому фольклорну збірку «Малороссийские песни» (1827), матеріали якої стали джерелом творчості багатьох письменників. У передмові до збірки М. Максимович підкреслив, що народні пісні й думи можуть бути основою для пізнання «событий действительных».

Пізніші праці М. Максимовича – збірки «Украинские народне песни» (1834) та «Сборник украинских песен» (1849). У передмові до них науковець висловив думки про змістову і жанрову специфіку українського фольклору, стильову специфіку дум і козацьких пісень. Цінним було також твердження про те, що українські кобзарі виступали своєрідними речниками високих моральних якостей, несли певну історичну місію. Ця думка збігалася з поглядами Т. Шевченка («Перебендя»).

Відомим фольклористом був і **Ізмаїл Срезневський** – професор Петербурзького університету. Ще навчаючись у Харківському університеті і захоплюючись романтичною літературою, Срезневський під впливом ідей Гердера і діячів слов'янського відродження почав збирати пам'ятки українського фольклору, матеріали з історії Запорозької Січі. Він створив навіть гурток, метою якого було використання лексичних, стильових, образних засобів фольклору для створення нових літературних форм, для власної

художньої творчості. У цей період (20 – 30- ті рр. ХІХ ст.) активно збирався і досліджувався фольклор діячами «Руської трійці» в Галичині. Так, наприклад, другий розділ «Русалки Дністрової» (1837) мав назву «Пісні народні» і складався з народних пісень у записах галицьких фольклористів. Вступну статтю до розділу написав І. Вагилевич («Передговор к народним пісням»), він наголосив на духовному багатстві українців, дав характеристику пісень, з'ясував їхнє походження, жанри, назвав обряди, якими ці пісні супроводжувалися тощо.

Активним збирачем і дослідником фольклору був **Пантелеймон Куліш**, автор і упорядник двотомної збірки фольклорно-історичних та етнографічних матеріалів «Записки о Южной Руси», яка, з'явившись у 1856 – 1857 рр. у Петербурзі, викликала подив і захоплення. Видавець і російський учений С.Аксаков писав про неї: «Записки о Южной Руси» друкую з насолодою не тому, що в них є моє, а й тому, що передаю світові пам'ятки духу народного, яким у моїх очах нема ціни». Етнографію і фольклор П. Куліш вважав джерелом пізнання народного життя, народного побуту. Він високо оцінював орієнтацію письменників на усну поетична творчість, на народну мову. Закликаючи прислухатися до розмаїтості фольклорної оповіді, до всіх елементів «простонародної» вимови, Куліш у статті «Простонародность в украинской словесности» писав: «По ним и писатели, выступившие уже на своё поприще, будут проверять свой язык, тон, вкус и самый строй мысли. Эта полная свежих жизненных соков почва даст в своё время богатейшие плоды». Проте Куліш водночас застерігав проти надмірного захоплення стилізацією фольклорних матеріалів.

Багато цінної пізнавальної інформації про український фольклор та порівняльну його характеристику з російським фольклором зустрічаємо в працях **І. Нечуя-Левицького** «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» («Сьогочасне літературне прямування») та «Українство на літературних позвах з Московщиною», в яких автор на основі психологічного аналізу зразків українських і російських народних пісень дотепно і влучно характеризує світогляд, звичаї, етику й мораль двох дуже різних народів, в яких одні й ті ж самі образи-символи можуть мати прямо протилежні значення.

У 70–80х рр. ХІХ ст. дуже серйозним фольклористом був **М. Драгоманов**, який у 1867 році разом зі своїми товаришами вирішив укласти й видати кілька збірок української етнографії та народної творчості. Так з'явилися дві збірки українських казок і два збірники пісень – до речі, єдине, що в часи дії валуєвського циркуляру можна було видавати українською мовою.

Наслідком тривалої і старанної роботи М. Драгоманова і професора Київського університету В. Антоновича стали два універсальні томи «Исторические песни малорусского народа» (1874 – 1875) з ґрунтовними поясненнями й коментарями фольклорної спадщини від Х до ХVІІ століття – від етносу дружинного й князівського періодів до козацьких часів Богдана Хмельницького включно. З приводу появи цієї колосальної праці М. Драгоманов писав: «Изучение богатой и прекрасной украинской народной словесности, а особенно политических песен, которые представляют собою поэтическую историю украинского народа, рассказанную им самим, заставило

меня крепко полюбить этот народ и пережить всеми силами души все частности украинского вопроса в России и Австро-Венгрии. Исследование же песен о борьбе украинцев с турками сравнительно с такими же песнями народов балканских заставило меня вдуматься в так называемый восточный вопрос, а всё вместе приводило меня к мысли о необходимости широкой постановки федерально-демократического вопроса во всей Восточной Европе».

Таким чином, М. Драгоманов вважав, що знання і розуміння фольклору полегшує розуміння історичних процесів та взаємин між різними народами.

М. Драгомановим були видані також «Малорусские народне предания и рассказы» (Київ, 1878), «Нові українські пісні про громадські справи», «Політичні пісні українського народу XVII - XIX ст.» (з коментарями М. Драгоманова, Женева 1883, 1885).

Стимулом до фольклористичних та літературознавчих досліджень М. Драгоманова була потреба показати перед Європейською громадськістю злочинність Емського указу царського уряду 1876 року.

Збирав і досліджував фольклор і **Іван Білик**. Він видав фольклорні збірки казок, чумацьких пісень, супроводжував їх власними передмовами, в яких популяризувались кращі зразки усної народної творчості. І. Біликові належить серйозна праця «О чумаках і чумачестве», яка становить першу спробу осмислення багатства тематичного різновиду соціально-побутової пісні.

Неможливо переоцінити внесок у фольклористику **Івана Франка**, який ще учнем гімназії збирав зразки усної народної творчості у свої перші збірники і в міру можливостей друкував їх у журналах і газетах, у наукових і науково-художніх виданнях. Найпоказовішою для І. Франка в його зверненні до народної творчості є стаття «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1883). Відзначаючи шанобливе ставлення руського (українського) народу до жінки, що свідчило про його високу культуру, автор праці підкреслював, що недоля, про яку співається в українських піснях, «основана не на грубих та варварських обичаях народних, що чуття і здоровий розум народу супротивляються їй, що особливо жіноцтво дуже живо і виразно відчуває всю ненормальність свого положення, але її викликає не що друге, як тиск поганих обставин економічних на життя родинне...».

Фольклор збирали і досліджували також І. Житецький, О. Потебня, М. Старицький, М. Лисенко, С. Васильченко, Леся Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко, Д. Яворницький, М. Сумцов та інші.

Названі вчені досліджували не тільки фольклор як явище духовної культури, а й вивчали діяльність виконавців народних дум та пісень.

На початку XIX століття збирачі й видавці українського фольклору (А. Метлинський, М. Максимович, І. Срезневський та ін.) мало звертали увагу на особу співця-виконавця. У той час про бандуристів, кобзарів та лірників нічого не писали, а під текстами пісень і дум не зазначали, від кого їх записано. Відомості про виконавців почали фіксувати лише з середини століття. Тоді ж, у 50–ті роки XIX ст. було зроблено спробу записувати від кобзарів не лише тексти, а й мелодії. Серед найвідоміших кобзарів та лірників XIX – початок XX ст. слід назвати таких як: Андрій Шут, Андрій Бешко, Іван Романенко, Архип Никоненко, Остап Вересай, Іван Кравченко–Крюковський, Федір Гриценко–

Холодний, Михайло Кравченко, Федір Кушнерик, Єгор Мовчан, Павло Носач, Аврам Гребінь, Євген Адамцевич, Володимир Перепелюк та ін.

З первісних часів кобзарства, в добу козаччини такими співцями ставали незрячі козаки, які могли втратити зір у битві з ворогом чи були осліплені при спробі втекти з неволі чи турецької каторги. Їх не можна ототожнювати з жебраками, адже вони не просили ласкавого хліба, а отримували винагороду від слухачів за своє виконавське мистецтво. Серед кобзарів були співці-виконавці, співці-імпровізатори та співці-автори нових творів.

Серед кобзарів-авторів був і знаменитий **Остап Вересай**, з яким були знайомі майже всі згадані дослідники-фольклористи, уродженець Полтавщини. У Чотирирічному віці Остап утратив зір. Навчався він гри на бандурі у трьох майстрів, але в жодного не вибув обов'язкового трирічного терміну науки то через хворобу, то через нориви і несправедливе ставлення вчителів. Не склалося в нього і родинне життя. Віддавши заміж дочку і овдовівши, Остап Вересай, скривджений зятем, змушений був покинути свою хату, рідне село і піти по ярмарках. Він був до того ж кріпаком, але випросив у свого пана звільнення і, одружившись із вдовою із Сокиренець, лишився в цьому селі жити.

Остап Вересай потоваришував із російським художником Л.Жемчужниковим, який намалював портрет кобзаря.

Про Вересая розповів у своїх «Записках о Южной Руси» П. Куліш. Про його творчість написали низку досліджень і зробили нотні записи його творів М. Лисенко, О. Русов, П. Чубинський. Завдяки М. Лисенкові Вересай виступив у Петербурзі і мав великий успіх.

Не лишалось осторонь дослідження і збирання фольклору і така модерна на свій час письменниця, як **Леся Українка**, яка виступила ініціатором записування дум на фонографі. Разом з чоловіком К. Квіткою вона доклала великих зусиль, шукаючи музикознавця-фольклориста, який міг би записати твори, а потім розшифрувати їх і опублікувати разом із дослідженням. За свій кошт (а була дуже небагатою) вона організувала експедицію львівського науковця Ф. Колесси до Миргорода на Полтавщині у 1908 році. Тоді ж поетеса викликала до себе в Ялту кобзаря Гончаренка з Харківщини (він у той час перебував у сина в Севастополі) і за допомогою фонографа записала від нього кілька дум та пісень.

На основі цих та багатьох інших записів **Ф. Колесса** упорядкував і видав два томи «Мелодії українських народних дум». Це видання було найціннішим за всю історію фольклористики (1910,1913), бо в ньому вперше було надруковано велику кількість дум, пісень, танцювальних мелодій, записаних від кількох кобзарів та лірників, що репрезентували різні традиції; подано мелодії і тексти, записані з великою точністю на фонографі.

У більшості наукових праць з фольклористики (а майже всі вони були видані ще радянський час) ви зустрінете фрази: «Особливого розмаху дослідження фольклору та й розвиток самої усної народної творчості набули після Великої Жовтневої соціалістичної революції». Це не відповідає дійсності, зрозуміло. Правда, у 1919 році була утворена Академія наук УРСР, академіками стали літні науковці М. Сумцов, В. Гнатюк, М. Возняк, Ф.Колесса, К. Квітка, були організовані різні комісії, а пізніше Інститут українського фольклору

(сьогодні Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Рильського). Але, як свідчить історія, це тривало до літературної дискусії 1925 – 1928 рр., після якої, як відомо, були ліквідовані партійною постановою всі літературні організації, а далі настав штучний голод.

Напевно, і в роки репресій, і в роки голодомору існував свій фольклор, але хто його збирав?

Після Другої світової війни збирання фольклору активізувалося, були створені спеціальні комісії, його стали записувати студенти філологічних факультетів університетів (фольклорна практика).

Слід відзначити, що в справі збирання і видання фольклору в 30–40-х роках були, як написано в підручнику за 1965 рік (хрущовська відлига!), «і певні прогалини, зокрема недостатність публікацій робітничого фольклору, випадки вільного поводження записувачів і редакторів з текстами і навіть окремі випадки фальсифікацій».

Наприклад, збірки радянського часу пропонують читачеві думи «Дума про Леніна», «Про військо червоне, про Леніна-батька і синів його вірних», «Хто ж той сокіл, товариші?» та ін. Спадає на думку, що такі твори, якщо й не є фальсифікатом, то написані на партійне замовлення. Однак не слід і повністю перекреслювати результати праці фольклористів, адже після смерті Сталіна в Україні спостерігалось нове відродження культури – шістдесятництво. У ті роки вийшли цінні фольклорні збірники народних дум, пісень, казок, загадок, прислів'їв і приказок тощо. З 1957 року почав виходити спеціальний фольклорно-етнографічний журнал «Народна творчість та етнографія», головним натхненником та редактором якого став академік і поет Максим Рильський.

Сьогодні ґрунтовних праць і сучасних підручників про фольклор досить багато, але користуючись застарілою літературою (як екзотичною), звертайте увагу на ідеологічні аспекти.